

ПАЭМА Ю.І. КРАШЭЎСКАГА “ANAFIELAS”: ЯКОЙ ЛІТВЫ ПЕСНІ?

В статье анализируется исторический и мифологический контексты содержания поэмы “Anafielas” (1840–1845) Ю.И. Крашевского, выявляются в них славянские, в частности, белорусские, реалии и прототипы.

The article deals with the historical and mythological contexts of Y.I. Krashevsky’s poem “Anafielas” (1840–1845). Slavic, to be more precise, Belarusian realities and prototypes are revealed in it.

Паэма “Anafielas” (“Анафеляс”) Юзафа Ігнаці Крашэўскага вартая параўнання са знакамітай трылогіяй “Уладар кольцаў” Дж. Р. Толкіена – гэтая ж мешаніна з гісторыі і міфалогіі, гэтакія ж дзівосы і чарадзеіствы. Праўда, замест хобітаў і эльфаў у паэме дзейнічаюць жыхары наднёманскіх пушчаў – літвіны. Змагацца са Злом ім дапамагаюць язычніцкія жрацы, на чале якіх стаіць легендарны Крывэ Крывейтэ (*Krewe-Krewejto*). Менавіта пра паэму “Анафеляс” лаўрэат Нобелеўскай прэміі Чэслаў Мілаш напісаў у цыкле эсэ “Родная Еўропа”: “Мы ўсе (паэты і пісьменнікі былога Вялікага Княства Літоўскага) вырасталі з гэтай кнігі”. Мы... Значыць і беларусы, міфалогія якіх таксама адлюстравана ў паэме. Аднак на Беларусі пра паэму амаль невядома. Некалькі разоў “Анафеляс” згадваецца Адамам Мальдзісам у яго працах. І, бадай што, усё... Такое ігнараванне звычайна апраўдваецца тым, што Ю.І. Крашэўскі апявае гісторыю і культуру літвінаў – балтаў. Маўляў, пра славян у паэме – ані слова... Аднак, ці так гэта на самой справе? Паспрабуем адказаць на гэта пытанне.

“Anafielas” складаецца з трох частак. Першая – “Witolorauda. Pieśni z podań Litwy” (“Вітолэраўда. Песні з паданняў Літвы”). Выданняў гэтай часткі паэмы было два – у 1840 і ў 1845 гадах. Абодва былі падрыхтаваны ў віленскай друкарні Юзафа і Адама Завадскіх. Другое выданне з’яўляецца, без перабольшвання, шыкоўным: мае 50 ілюстрацый, дрэварытаў, выкананых В. Смакоўскім; кожны раздзел пачынаецца з ініцыялаў, па-мастацку аздобленых у стылі пражскіх выданняў Ф. Скарыны; змешчаны нотныя партытуры (музыку да ўрыўкаў з “Вітолэраўды” напісаў знакаміты польскі кампазітар Станіслаў Манюшка). Другая частка паэмы “Mindows” (“Міндовс”) з’явілася таксама ў друкарні Завадскіх у 1843 годзе. І, нарэшце, трэцяя частка паэмы “Witoldowe boje” (“Вітольдаў бой”) была выдазена ў 1845 годзе. Агульны аб’ём паэмы ўражае: усе тры часткі “Анафеляса” складаюць 1012 старонкі.

Ю.І. Крашэўскі вядомы як самы пладавіты польскі пісьменнік. У “Каталозе кніг польскіх, надрукаваных у перыяд з 1830 па 1850 гг.” адзін пералік яго твораў займае некалькі старонак. Неверагодная працаздольнасць пісьменніка хоць і прыемна здзіўляла, аднак адмоўна адбівалася на якасці, бо Крашэўскі не паспяваў рэдагаваць свае творы, у якіх было безліч памылак і недакладнасцяў. “Анафеляс” у гэтым плане не выключэнне. Да таго ж у паэме перамяшаныя міфалогіі балтаў, славян, старажытных грэкаў, яўрэяў. Шукаць у змесце твора нейкай нацыянальнай аўтэнтчнасці не выпадае. Цікава, на наш погляд, іншае – менавіта тое, як інтэлектуал сярэдзіны XIX ст. успрымаў архаічную культуру Літвы.

Падзеі ў “Вітолэраўдзе” адбываюцца каля Коўна, г. зн. на гістарычнай Жмудзі. Усе персанажы (і людзі, і “*litwinów Bogi*”) маюць выключна балцкія імёны (*Okkapirmas* – Бог над усімі багамі; *Pramžu* – яго сын, а таксама той, хто стварыў свет і ведае будучыню; *Wanda* – багіня вады; *Wieja* – багіня ветру; *Perkun* – бог, пастаўлены над людзьмі; *Atrimp* – бог мора, *Poklus* – бог пекла і інш.). Другая частка назвы паэмы – “...раўда” – разумеецца Ю.І. Крашэўскім як памінальная летувіская песня: “*Sluchajcie pieśni! Pieśń ta z grobu wstala; <... > Starej kolebki, starych mogił Litwy*” (“Слухайце песні! Песня гэта з труны паўстала; <...> Старой калыскі, старых магіл Літвы”) [Kraszewski 1845, s. VIII]. Звонку летувіскімі выглядаюць і адлюстраваныя ў паэме міфы.

Аўтар “Анафеляса” ўкладае ў вусны Крывэ Крывейтэ апавяданні, папершае, аб стварэнні свету, па-другое, аб паходжанні літвінаў. “Свет вечны”, заўважае жрэц, “тысячы пакаленняў змяніліся з таго моманту, як стварыў яго Бог”. Цікава, што першых людзей-волатаў у гэтым апаэтызаваным міфе Аккапірмас размесціў недзе на ўсходзе (“...там, дзе ззяе залатая зорка Усходу, жывуць дзядоў нашых душы”). Аднак людзям зрабілася цесна на Радзіме – пачаліся голад, звады. Крашэўскі тлумачыць гэта злым норавам чалавека, які быў падобным да багоў (“высокі, як дрэва, і нават рэкі яму былі толькі па калена”). Смелыя і рашучыя пайшлі на Захад, спыніўшыся на Літве – каля мора, на ўзбярэжжы Нёмана. Памяць пра Усход (святы край бацькоў – кукентоў, якія жывуць на гары Анафеляс) захоўваецца літвінамі, якія ў гонар продкаў “складаюць крываваыя ахвяры”.

Першых літвінаў Крывейтэ называе “*olbrzymi*” (“волаты”), пры гэтым акцэнт у ёй увагу на тым, што менавіта волаты раззлавалі бога Прамжу, які знішчыў свет, даслаўшы на зямлю патоप. Прычына патопу – абсалютна біблейная: людзі-волаты забыліся на багоў: “Паўсталі войны, нянавісць, здрады – // Брат забіў брата, бацька пракляў сына, // А матка дачку” [1, с. 108]. Выратаваліся толькі мужчына і жанчына сталага ўзросту. Яны нібыта дзевяць разоў пераскочылі праз камяні і “нарадзілі” 9 кален літвінскіх, нашчадкі якіх “і сёння жывуць” [Kraszewski 1845, s. 110].

Цяжка сказаць, міфалогія якога менавіта індаеўрапейскага народа дамінуе ў гісторыях Крывейтэ. Хутчэй за ўсё, варта ў дадзеным выпадку весці гутарку аб пэўнай кампіляцыі і вобразаў, і сюжэтаў. Уласна сюжэт паэмы нагадвае “Энеіду” Вергілія, а таксама антычныя міфы, аздобленыя рамантычнай эстэтыкай. Завязка ў “Анафелесе” трагічная – багіня Мільда (Milda) пакахала смяротнага Рамоіса (Romois). “*Kiedyśmy razem, jam nie siostra Bogów, // Prosta Litewka i twoja kochanka*” [Kraszewski 1845, s. 8]. Аднак на шляху закаханых паўстаў бацька Мільды – магутны Пяркунас, які даслаў на зямлю духа помсты Грайтаса (*Grajtas*) і забіў дзёрзкага літвіна.

Здавалася б, у паэме звычайная рамантычная гісторыя аздоблена летувіскім народным эпасам. Аднак ці летувіскім? Балцкая міфалогія ў Ю.І. Крашэўскага, і гэта варта падкрэсліць, выступае ў якасці дэкарацыі. Мільда жыве на небе (“*w Dungusie*”, “*w gajach Łajmy*”, г. зн. багіні Сонца), а побач з Пяркунасам знаходзіцца багіня Ауссра (*Aussra*). Менавіта Ауссра (ранішняя зорка) паведамляе богу маланкі пра мільдавы міласці. Яна распальвае злосць Пяркунаса, выступае ў ролі шпегі (моцна нагадвае егіпецкую багіню Сехмет – вока Ра на зямлі). У сваю чаргу, Пяркунас нагадвае неабачнага Яхвэ са Старога Запавету, які паграбуе ахвяр і не мае да людзей спагады: “*Затросся Пяркунас, загрузаталі нябёсы // Чорныя хмары ўзняліся імгненна. // Багі зьялілі, а людзі ўночы мольбы казалі нясмела... // Пяркунас шалеў, бухаў пагрозым някельнай // Прад голасам Бога ўсё, што жыве на зямлі, – // Ад дробных мурашак да волата-дуба – // Тулілася долу, згіналася, трымцела*”.

Пяркунас – “аўтар” голаду, пошасцяў і войнаў. Дзеля таго, каб яго “ўлагодзіць”, Крывейтэ прыносіць сябе ў ахвяру – узыходзіць на Зніч. Дуальная сутнасць Пяркунаса, як нам уяўляецца, нарадзілася ў свядомасці Ю.І. Крашэўскага ў выніку асэнсавання старазапаветнай біблейнай традыцыі. Выразных нацыянальных асаблівасцей, культурных маркераў гэты вобраз не ўтрымлівае.

Старазапаветная традыцыя заўважаецца і ў адлюстраванні духа помсты Грайтаса. Ён – знішчальны меч Пяркунаса. У Септуагінце такая боская іпастань азначаецца тэрмінам “малак Яхвэ”. Малак – гэта або сам Бог, або пасланец Бога на зямлі. У тэкстах старажытнаўрэйскага канона, якія былі перакладзены каля 250 г. да н. э. на грэчаскую мову, “малак” падаецца літаральна як *angelos* – “веснік”. Як сведчыць трэцяя Кніга Царстваў (22, 19-22), малак з’яўляецца злым духам (“духам няпраўды”), ворагам чалавека, інструментам пакарання ў руках Бога. У апакаліптычнай традыцыі гэты вобраз набывае развіццё і пераўтвараецца ў незалежнага ад Бога злога анёла. Як і біблейны анёл, Грайтас “*помсту носіць*”, з’яўляецца

інструментам пакарання: “*Страшны, страшны гнеў Пяркунаса! // Куды схавацца ад яго? Куды пасланцы яго не даляцца?*”. Дух прымае аблічча мядзведзя, якога “*з часоў дапатонных у наднёманскіх пушчах не бачылі людзі*”, змагаецца з Рамоісам. Гэтая сцэна мае відавочную паралель з Кнігай Роду: “І вось Нехта змагаўся з ім аж да раніцы. І калі Той убачыў, што ня можа яго (Якуба) перамагчы, дакрануўся сустава сцягна яго, і пашкодзіў суставаў сцягна ў Якуба, калі ён дужаўся зь Ім”.

Адзначым яшчэ адзін важны момант: Пяркунас карае за парушэнне табу – праз каханне Мільды і Рамоіса нараджаецца волат, які “*роўны багам*” – Вітоль (герой першай часткі паэмы). Крашэўскі адлюстроўвае сувязь багіні з чалавекам як парушэнне традыцыйных сувязей паміж сакральным небам і прафаннай зямлёй, г. зн. як разбурэнне рытуалу. Вітоль – “*клятая кроў*”, волат, у яўрэйскай традыцыі – нефелім. У паэме ён вызваляецца ад улады Пяркунаса і забівае духа помсты Грайтаса, г. зн. пераводзіць літвінаў з прасторы старазапаветнай у прастору евангельскую. Крашэўскі, называючы багоў летувіскімі імёнамі, канцэптуальна знаходзіцца на “*тэрыторыі старазапаветных міфаў*”.

Істотнай асаблівасцю зместу паэмы з’яўляецца тое, што міфалогія пераствараецца яе аўтарам паводле пэўнай, пазнавальнай мадэлі. Пры гэтым Крашэўскаму важна не столькі запоўніць лакуны ў культуры летувісаў (маўляў, не бяда, што міфы не захаваліся – мы іх прыдумаем), колькі фармальна перанесці рамантычнае апавяданне ў прастору максімальна аддаленую ад сучаснай яму Літвы (тэрыторыя ад Вільні да Мінска). Звернем увагу: забойства Рамоіса адбываецца на Жмудзі, а не на Літве (на тытуле трэцяй часткі паэмы “*Witoldowe boje*” Ю.І. Крашэўскі напіша: “*Прысвячаю Літве і Жмудзі*”). Пры гэтым Жмудзь для Крашэўскага – страшэнная глухмень, дзе жывуць не столькі людзі, колькі багі і зверы. Тое ж самае, дарэчы, адчуваў і Адам Міцкевіч, якога пасля Віленскага ўніверсітэта накіравалі ў ковенскую гімназію; пра Жмудзь паэт пісаў выключна як пра край “*obsu*” (чужы).

Менавіта на Жмудзі Мільда хавае свайго сына, бо перакананая ў тым, што Пяркунас шукаць Вітоля будзе сярод сваіх, г. зн. на Літве. Яшчэ адна істотная дэталі: далейшае апавяданне ў “*Анафелясе*” – гэта пераход Вітоля з прасторы сакральнай (хганічная Жмудзь) у прастору ачалавечаную (логас Літвы). І гэты пераход звязаны з падарожжам сына Мільды, яго паступовым набліжэннем да той зямлі, дзе “*людзі вяселья і гасцінныя*”. Іншымі словамі, герой паэмы крочыць у бок славян. Чым далей ад Жмудзі, тым паэтычнай робіцца апавяданне Крашэўскага. Паэт вырываецца з цесных межаў мёртвых вобразаў у прастору рэальную, у якой дзейнічае не чужая традыцыя, а ўласная – літвінская.

Культурныя коды ў паэме, што надзвычай істотна, менавіта славянскія. Аргументам на карысьць дадзенай гіпотэзы можа служыць падабенства паміж апісаннем у паэме легендарнага Ромнаве (Romnowe) – у гэтым месцы, паводле Крашэўскага, гарэў некалі Зніч – і апісаннем цэнтра славянскага язычніцтва Р’ядагоста (*Rjadegostem* – Ridegest або Rethra), якое са спасылкай на еўрапейскіх і візантыйскіх аўтараў падае Іахім Лялевель у працы “*Cześć bałwochwalcza sławian i polski*” (вядомае нам познаньскае выданне датуюцца 1857 г.). Заўважым тое, што прафесар Віленскага імператарскага ўніверсітэта І. Лялевель карыстаўся вялікім аўтарытэтам і на Літве, і ў Польшчы. У тым, што работы гэтага гісторыка Ю.І. Крашэўскі добра ведаў, вывучаў і цытаваў, няма сумненняў.

У І. Лялевеля Р’ядагост – сталіца апошніх славян-язычнікаў “*Lutików, Dolensów i Redarjów*” [Lelewel 1857, s. 48], якая існавала яшчэ ў сярэдзіне XI ст. “З трох бакоў гэтае месца атачалі цёмныя і надзвычай шануемыя праз язычнікаў гаі. У дзве з трох брам кожны мог увайсці свабодна, да трэцяй – малой, павернутаі на ўсход – у бок возера, вяла маленькае сцэжка. Знаходзілася за той брамай вялікая святыня”. Што гэта менавіта за святыня, І. Лялевель не паведамляе, затое пэўную інфармацыю знаходзім у Ю.І. Крашэўскага: “*W jednej z ścian były wrota do świątyni. // Tam polyskały straszne Bogów twarze: // Perkuna, który grom w rękach piastował, // Czarne Pokole, olbrzyma Atrimpa // Inni Bogowie dokola ścian stali. // <...> Przy nich ofiarne ołtarze rzędami, // Od krwi i dymu okopciale, czarne, // Ognia i ofiar jutrzejszych czekały*” (“У адной з сцен знаходзіліся брамы, што вялі да святыні. // Відны былі жахлівыя там выявы Багоў: // Перуна, які грамніцы ў руках песціў, // Чорнай Паколі, волата Атрімпа, // Другія багі ўздоўж сцяны паўсталі. // <...> Пры гэтых алтарах ашчэрваліся, // Ад крыві і дыму смуродныя, чорныя, // Ранішніх ахвяр і агню чакалі”) [Kraszewski 1845, s. 97].

Ю.І. Крашэўскі таксама згадвае, што пад нагамі драўлянага Пяркунаса гарэў Зніч, “...*a nad ołtarzem, z spuszczonei głowy, strażnicy ognia w milczeniu siedzieli*” (“...а над алтаром, з нахіленымі галовамі, вартавыя моўчкі сядзелі”). Відаць, маюцца на ўвазе язычніцкія жрацы, якія жылі ў Ромнаве. “*Справа – дом Крывэ Крывейтэ; // Налева – падарожных гаспода; // Далей чарнелі дамы вайдэлотай*”. Іншымі словамі, у “Анафеласе” Ромнаве – гэта горад, куды сцякаюцца пілігрымы, своеасаблівы Ерусалім апошніх язычнікаў у Еўропе, а Крывэ Крывейтэ – своеасаблівы Рымскі Папа: “*Jego nie tylko Litewski lud słucha, // Lecz barbarzyńskich krajów Kunigasy; // Króle północy o radę go proszą. // I corok holdy i ofiary znoszą. // On godzi swary, wojnę wypowiada, // On wróży szczęście, nieszczęście przepowie, // Bo on wie wszystko*” (“Яго не толькі літоўцы шануюць, // Але і князі варварскіх народаў, // Каралі поўначы парады шукаюць. // І штогод даніну і ахвярападнашэнні дасылаюць. // Ён спрэчкі

лагодзіць, вайну аб'яўляе, // Ён шчасце варожа, сурочыць няшчасце, // Бо ён ведае ўсё” [Kraszewski 1845, s. 99].

Тое ж самае сцвярджае І. Лялевель. Пры гэтым і гісторык, і паэт называюць цэнтрам язычніцкага Ерусаліма алтар з вечным агнём Знічам. Паводле І. Лялевеля, Зніч – літаральна тое, што нішчыць, бо “...był ogniem który pożera i niszczy wszystko” [Lelewel 1857, s. 19]. “Святыня тая штосьці драпежнае ў сабе мела. Пэўна, з прычыны вайсковага ладу жыцця славян. Захоўваліся побач харугвы багоў і багінь, выносілі іх толькі падчас ваенных паходаў. <...> Калі ў 1066 г. быў схоплены і забіты біскуп Ян Мекленбургскі, адсечаную галаву яго на здзіду ўсадзілі і так каля алтара богу славян Радыгасту 29 кастрычніка ў ахвяру прынеслі” [Lelewel 1857, s. 20].

Такім чынам, Ю.І. Крашэўскі прыводзіць свайго героя са Жмудзі ў славянскі горад, сталіцу язычнікаў. Іх святар – Крывэ Крывейтэ – распавядае міфы, якія маюць дачыненне да гісторыі балта-славян як пэўнай надэтнічнай язычніцкай апазіцыі хрысціянам. І. Лялевель неаднаразова згадвае тое, што язычнікі-славяне паміж 1010 і 1070 гг. узялі паўстанне супраць біскупаў. Многія з паганцаў уцяклі ў пушчы Літвы, зліліся з мясцовым (балцкім) насельніцтвам. Мы не схільны шукаць у паэме “Анафеляс” гістарычныя паралелі. Аднак усё ж заўважым тое, што для літвіна Ю.І. Крашэўскага (як і для яго сучаснікаў – літвінаў А. Міцкевіча, У. Сыракомлі, В. Дуніна-Марцінкевіча і інш.) міфалагічная Літва мела балцкую абалонку. Змест духоўная сэрцавіна паняцця “Літва” былі выразна славянскія. Менавіта таму ў сярэдзіне XIX ст. не было, наколькі нам вядома, ніводнага літвіна, які б не лічыў сябе “палякам”, г. зн. славянінам (а па сутнасці сваёй, карыстаючыся сучаснай этнічнай тэрміналогіяй, – беларусам).

Літаратура

Kraszewski, J.I. Anafileas: pieśni z podań Litwy / J.I. Kraszewski. – Wilno: Nakł. i drukiem J. Zawadzkiego, 1845. – 392 s.

Lelewel, I. Cześć bałwochwacza sławian i polski / I. Lelewel. – Poznań: Nakł. i drukiem J.K. Żupańskiego, 1857. – 165 s.